

Szénási Zoltán: *Monostori Imre szinte a kezdetektől végigkísérte Holló András pályáját. Viszont azt is tudjuk, hogy Holló első versei nem az Új Forrásban, hanem a legendás Mozgó Világban jelentek meg. Hogyan került Holló András az Új Forrás vonzásába?*

22 „SALAKOT HORDOK, ÍROK, OLVASOK”^{1*}

Monostori Imre, Jász Attila
és Szénási Zoltán beszélget
Holló Andrásról

Monostori Imre: Mielőtt válaszolnék, el kell mondanom, hogy a temetőből jöttünk ide, s láttuk, hogy Moca község önkormányzata is letette a koszorút Holló András sírjára. Ez megható élmény volt számunkra, azért, mert egy

közösség akkor jár el helyesen, ha az értékeit megünnepeli, gondol rá, s ilyenkor a kerekjubileumok alkalmából ki is fejezi ezt a tiszteletét. Én arra is emlékszem, hogy még életében is segítette őt a falu közössége. Az egyik kötetét, amit mi adtunk ki, a Búzakalász Termelőszövetkezet támogatta. Megálltunk a ház előtt is, ahol lakott.

Ez az említett koszorú szép megértést fejez ki a közösség részéről, hiszen ahogy András is mondta többször, s megírta az *Izszapfalvi legendákban*: ő a kollektív tudatalattit akarta kifejezni. Az *Izszapfalvi legendák* egy prózakötet tele csupa abszurd, szürreális elemekkel, de mégis érezni, hogy ez egy falusi közösségnek az elképzelt mitológiai sorozata. András ezt a könyvet sokáig írta, s több részletet az *Új Forrás* is közölt belőle, majd kötetben is kiadtuk.

Az *Új Forrás* vonzásában? '84-ben mutattam be őt az *Új Forrásban*, nem sokkal azután, hogy meghalt az elődöm, Payer István főszerkesztő. Ez éles vágás volt a lapszámban, amely a *Főszerkesztőnktől búcsúzunk* című írással kezdődött, visszapillantás volt, egy eltávozott értéknek a gyásza, s a rá való emlékezés. Ennek a számnak a második fele Holló András bemutatkozása és bemutatása volt. Itt kezdődött a mi kapcsolatunk, amely nyolc esztendeig igen intenzív volt, egészen kilencvenkettő szeptemberéig, amikor itt hagyott bennünket. Intenzív volt ez a kapcsolat, ahogy mondtam, száznál több levelet írt, s ha összeszámoljuk a levelek lapjait, kiderül, hogy több száz oldalt írt nekem. Mindez nagyon érdekes volt, de mindenekelőtt szívszorogató, s tele volt művészeti, esztétikai kérdésekkel. Ebben határozott volt, sokszor rám pirított, de ezek főleg esztétikai kérdésekről szóló viták voltak. Egyébként nagyon igényelte, hogy szeressék, támogassák, s ez a szeretetvágy mérhetetlen nagyságokat ért el nála. Mindig úgy érezte, hogy nem foglalkoznak vele eleget. Egyszer azt mondta, s aztán le is írta, hogy neki egyetlen nagy kívánsága van csak, hogy amíg bírja erővel több száz embernek egyfolytában

beszélhessen. Azt is kiszámította, hogy ez három és fél napig tartana, s a végén holtan rogya össze. Ez a körvonalazás megint az ő sajátos világát jellemzi: örökösen beszélni, közölni akart. Nagyon komolyan vette, amit csinál, nagyon komolyan vette a művészetet. A Felszabadulás utca kilencben sokat beszélgettünk. Ott készült, azt hiszem, az egyetlen interjú velem, amit én csináltam Andrással egy hagyományos felvevő készülékkel. Nagyon szép ez az interjú, ha valaki meg akarja keresni, az *Új Forrás* 89. évi áprilisi számában találja meg. Kiadtuk még életében az *Előszüret* című kötetet is. Az *Egyre messzebb* válogatott kötet már a halála után jelent meg. Attila válogatta, szerkesztette, én írtam hozzá az utószót. A borítójának különleges története van. András aranysárga borítót szeretett volna. A nyomda kinyomott pár tucatot ebből, de aztán nem tudta produkálni a színt, így zöldben jelent meg a többi.

Ha mindent összeadunk, akkor azt mondhatjuk, hogy életében és a halála után megjelent köteteinek a száma öt. Esszé, főleg vers, s egy próza, az *Iszapfalvi legendák*. A hagyaték kérdése is fontos, mert nem lehet tudni, hogy abból nem lehetne-e valamit még megjeleníteni. Jó, ha tudják, hogy a hagyaték 90 %-a a megyei könyvtárban van hivatalosan állományba van véve. Ott még lehetne kereskedni, s kutatni az életművet.

SzZ: *A következő kérdésemet Jász Attilához intézem. Tíz évvel ezelőtt is volt itt egy megemlékezés, amin ő mondta el a gondolatait Holló Andrásról, s ez az Új Forrásban meg is jelent. Ebből idézek egy mondatot: „Kezdő költőként irigyeltem azt a talán túlzottan is költői látásmódot, amit a versei árasztottak.” (Jász Attila: Lábjegyzet és szárnypreparálás) Kapcsolódva ahhoz, amit Imrétől is kérdeztem: te hogyan kerültél Holló András vonzásába?*

Jász Attila: Tulajdonképpen úgy, ahogy ezt felolvastad. Az ember fiatal költőként keresi az elődeit, mert akkor még nem tudja, hogy nem úgy működik a dolog, hogy különálló költők vannak, hanem az, amit Imre úgy említett, kollektív tudattalan. Átmenetek vannak. Jó esetben az ember megtalálja az elődeit, azokból táplálkozik, s belőlük merítve csinálja meg a saját világát, vagy teszi azt, amit legjobb tudása szerint képes létrehozni. Valahogy úgy adódott, hogy a legtöbb elődömnem tartott költő időben nem volt kortársam. Az egyik ilyen, számomra fontos előd volt az indulásnál, főleg miután visszatértem ebbe a régióba a kilencvenes évek legelején, s belecsöppentem az *Új Forrásba*, Holló András volt. Visszakerestem, ahogy a laphoz kerültem, szinte azonnal készült a Holló-emlékszám, s rá egy évre a *Negyven éves lenne* tematikus lapszám. Az emlékszámban nem voltam benne se szerkesztőként,

se szerzőként, viszont rá egy évre a hagyatékot gondoztam, s a lapszámot Imrével közösen szerkesztettük. Egy értelmező szöveget írtam közben, életem első igazi esszéjét, ami egyfajta azonosulás volt az ő költői világával, és elgondolkodás azon, mitől és miért is szenvedett igazából. Újra el-
24 olvastam ezt a szöveget, s túl azon a fiatalos hevültségen, ami a mondataimból árad, ma is átsüt belőle: már akkor evidens volt, hogy ő egy nagyon fontos költő. Függetlenül attól, hogy mai napság nem nagyon beszélünk róla. Ugyanakkor, hogy a mérleg másik serpenyőjébe is tegyek valamit: ebben a számban volt egy zseniális Vasadi Péter-esszé. Vasadi amíg lehetett, lelki támasza volt Andrásnak, és a kezdetektől mellette állt szellemileg.

Miután megjelent a posztumusz kötet, egy-két évre rá hirdettünk egy pályázatot, aminek a tematikája méltán és méltatlanul elfeledett szerzők volt. Abban reménykedtünk, hogy olyan dolgozatok érkeznek be, melyek fontos szerzőkre hívják fel a figyelmet, akiket mintha elfelejtettünk volna. Az egyik legmegrázóbb és legerősebb dolgozat Halmai Tamás az esszéje volt, aki maga is kitűnő költő. Meglepő módon ő kívülről talált rá Holló Andrásra. Kafkának van egy fontos mondása, miszerint az ember kétfelé láncolt lény. Az egyik lánc a földhöz köti, a másik az éghez. Minket Imrével az egyik lánc biztos, hogy ide köt, s ez éppúgy jelenti Tatát, Tatabányát vagy Mocsát, mint ezt a kis megyécskét. Nyilvánvalóan elfogultabban nyúlunk ahhoz az értékhez, amit itt találunk. Halmai Tamás írása szíven talált minket, s ha valamiért, akkor ezért a dolgozatért érdemes volt meghirdetni ezt a pályázatot.

Már nem emlékszem, hogy mi volt az, ami miatt Holló András versei számomra fontossá váltak, de egy biztos: egy épphogy megismert, megkedvelt költő hagyatékával kezdeni az életmű feldolgozását brutális, megrázó élmény. András lefóliázva, összerakva hagyta hátra a műveit hihetetlen precíz módon. Tulajdonképpen egy az egyben ki lehetett volna adni, ha lett volna rá pénz. Volt ezek között egy kedvencem, amit még 2001-ben is próbáltam kiadatni, egy tudatregény, *Mondom a magamét* a címmel. Ebben száznyolcvan oldalon keresztül bekezdés nélkül „mondja a magáét”. Olyasmi ez, mint amiről Imre is mesélt, s nekem is az volt a kedvenc történetem Andrástól, amikor azt mondta: három nap, három éjszaka tudna beszélni. Felsorolja azokat, akiket szeretne meghívni, akadémikusokat, költőket, irodalomtörténészeket. Ez a furcsa vágy arról szólt, hogy figyeljenek rá. Nagyon figyeljenek rá. Mindhárman tudjuk, hogy három órát is iszonyatosan nehéz úgy beszélni, hogy figyeljenek az emberre. Abba is belehal kissé az előadó, nemhogy három nap, három éjszaka. Ez megint a romantika, amit jelzőként Imre tett András költészete elé. Egy romantikus költőben vannak ilyen vágyak. Ugyanakkor gyönyörű lett volna, ha ez megadatik neki legalább csak három órányi időre, mert akkor pontosan tudta volna, hogy ez egy reménytelen feladat, de egyetlen nagy vágya teljesülhetett volna.

SzZ: *Holló Andrásról beszélve megkerülhetetlen, hogy egy tragikus életről s egy kiteljesületlen életműről beszéljünk. Túllépve a személyes kapcsolatokon most már az életműre szeretnék rákérdezni. Mennyire volt alapanyaga Holló András költészetének, prózájának a saját élete, környezetete? S megfordítva ezt a kérdést: mennyire korlátozta saját egyénisége művészetének kiteljesedését?* 25

MI: Összetett kérdés. Legjobb lenne, ha idéznék ebből az interjúból. Idevág, amit mond, amikor a költészetének a lényegéről faggatom. Hozzá kell tennem, hogy ez az interjú egy karácsony előtti héten készült, tehát kissé ünnepélyes helyzetben, állapotban '88 decemberében. Itt a következőket mondja a költészetéről, s ez a lényegét érinti: „A költészet lényege az orpheuszi szituáció, vagyis az érzelmek fölszabadítása, amikor a költő a nyelv misztikus őselemében fürdeti meg a befogadót, amely esetben a fürdés nem egyszerűen tisztálkodási aktus, hanem rítus. Megindít és katarzist hoz létre. Az a vers jó, amely úgy viszonyul az emberhez, ahogy egy fa, kő vagy madár a világmindenséghez: nem egyszerűen a jelképe annak, hanem a földézője többé-kevésbé: egy szívverése vagy kulcsa. Gyümölcseről ismerni meg a fát, tartja a közmondás. A versből a költőre, s a költőből az emberre lehet következtetni. A versek verse, az ősvers, a csillagos ég. Szerzője ismeretlen, pontosabban szerzője lehet bárki, aki megfelelő szívvel fogadja a látványt. Olyan verseket kell írunk, melyek a csillagos éghez hasonlóan a rémülettel a csodálatig tiszta érzelmekre indítanak, különösen ma, az érzelmek elhanyagolása idején. A vers teste az, amit mond a költő, a vers lelke pedig az, amit csak szuggerál.” Még egy bekezdés, ami szorosan ide kapcsolódik. Elmondta többször is, és végigvonul az esszéiben is egy gondolat: az önkéntes véradás motívuma. Azért írok, mivel „ez öngyógyító mechanizmus, lelki érvágás, és szeretném, ha mindazt a fölismerést, amit vérem-verejtékem árán szerzek, az emberek hasznukra tudnák fordítani.” Mi ez, kérem, ha nem egy nagy 19. század eleji-közepi magyar költőnek az öntudata. Az a szent elhatározás, romantikus vágy, hogy ő a versírással, azzal, hogy új világot teremtsen, segít a másik embernek. Ő ezt nagyon erősen, szentül hitte. Ez volt a legfőbb meggyőződése. Csak így tudott a rettenetes betegség következtében írni, írni, írni. Állandóan írni. Attila a megmondhatója, és én nem is mertem vállalni a hagyaték gondozását, sok dossziényi anyag gyűlt össze. A válogatás nehézsége éppen ebben volt, s én azért nem mertem vállalni, mert annyira belegabalyodtam az egészbe, hogy meg kellett kérnem egy tiszta szemet, hogy válogasson. Ez a hit, amit itt megvall, s többször máshol is (ezt egy vándormotívum nála, az önkéntes véradás), elfedte előle az utólagos kontroll szükségességét vagy lehetőségét,

Új Forrás 2015/5 – „Salakot hordok, fók, olvasok” – Monostori Imre, Jász Attila és Széna István beszélget Holló Andrásról

amit minden műalkotás megszületésekor vagy megjelenésekor el kell végezni. Megírta, amit tudott, amit akart, nagyon keveset javított, s máris írta a következőt. Rengeteget írt, s természetesen ebből a rengetegből a legjobbakat választotta ki Attila. Azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy
26 egy életmű megítélésekor mindig a csúcsoakat kell figyelni. Azt kell figyelni, hová jutott, melyek a legjobb versek, legjobb prózák stb. Ha ez csak 20%-a az életműnek, vagy 40, akkor is nagy dolog. Fodor András, aki őt nagyon szerette, azt mondta, hogy András „vehemens tehetség”, aki-ben azonban hiányzik az a fegyelem vagy kontrollálási készség, ami a mű elkészülte után újra belép, és javít. Fodor volt a lektora a *Kötet nélkül* című antológiánknak '86-ban, és ő ezt rögtön észrevette.

A másik idézet, amit fel szeretnék olvasni, arról szól, hogyan élt András. Egyetemet végzett magyar-orosz szakos középiskolai tanár volt. Hallatlanul sokat olvasott, rengeteg zenét hallgatott, erre is sokszor hivatkozik. Filozófusokat, irodalomtörténészeket, művészeket, de főleg költőket olvasott. Ezek az olvasmányélmények is színezték gondolkodásmódját, de az alapvető attitűdje ez a bizonyos véradás-történet. Rákérdeztem ebben az interjúban, hogyan él, mit csinál, hogyan telik egy napja. Azt válaszolta: „Nyolc óraker vagy hétkor fölkelek, iszom egy kávét, adok a cinkéknek, aztán kitararítom a disznóólakat. Így télen egész nap tüzelek, tehát ha olvasok akkor a könyvet fél óránként le kell tennem, mert mennem kell hamuzni, szemet behozni, kazánt piszkálni. Délelőtt várom a leveleket. Délben vagy este elmosogatok, ha eszembe jut. Tavasszal, nyáron ehhez jön a kerti munka: szőlőnyitás, fametszés, kapálás, öntözés. Fát vágok, kukoricát morzsolok és darálok. Egymagam ásom föl ősszel az egész kertet. Salakot hordok, írok, olvasok. Hogy mikor írok, az nem a napszaktól függ, hanem a körülményektől. Akkor megy gördülékenyen az írás, ha az indulatot sikerül egy optimális szinten tartani, hogy ezt a szintet ne haladja meg, de ne is maradjon alatta.” Nos, érezte ő, nagyon pontosan tudta, hogy vigyázni kell az indulattal. Mindent meg lehet írni, mindent papírra lehet vetni, csak az indulatot, miután már kisípolattam, le kell kapcsolni, s meg kell nézni, hogy mint műalkotás megállja-e a helyét.

Még reflektálnék valamire. Érdekes kérdés, miért vonzódott annyira Pilinszkyhez vagy Simone Weilhez, ezekhez a modern misztikusokhoz. Szerintem nagyon sajátos Pilinszky-képe volt. Ő egy ágról szakadt, mezítlábas vándorprófétának képzelte el Pilinszkyt, aki azért van, hogy őt megértse, segítse, támogassa. A romantikus jelzőt én pozitívan értem, de ő teljesen magára maradt a 20. század végén ezzel a világképpel. Ezért mondom én, hogy ő volt az utolsó romantikus költő. S azt hiszem, hogy a magányossága ebből is fakadhatott, abból, hogy nem volt „trendi”. Az ő világában, amit megérlett, amit jónak, szépségnek, értelmes gondolatnak tartott, azt a saját esztétikai szabályai szerint rögzítette.

Ha kapok még időt, felolvasok egy érdekesen modern verset, amely automatikus képzettársításokon alapszik, s azt mutatja, hogy mint költő ez is tudta csinálni. Sőt fordítani is jól tudott. Volt egy orosz barátom, aki Szentpéterváron lakott (akkor még Leningrádnak hívták), sokat időzött Magyarországon, magyarból fordított oroszra. Egyszer őt akartuk kö- 27
zölni, s mondtam Andrásnak: „Itt van Szergejnek egy csomó verse, nézd már meg! Mi az, amit közölhetünk?” Ő pedig javasolt, s olyan kedves, aranyos fiú volt, hogy lefordított jó pár verset oroszból. Kitűnőek voltak, közöltük is. Holló András sokoldalú tehetség volt, egy disszertáció témája lehetne az ő világa.

SzZ: *Kapsz még szót, Imre, de most ismét Attilához fordulok, s a korábban már idézett szövegéből olvasok fel egy újabb részt: „Valami nagy-nagy titkot szeretett volna megosztani az emberekkel. De soha nem a titokról beszélt, hanem folytonosan arra készítette föl olvasóját, legyen iránta bizalommal, mert nagyon fontos dolgokat szeretne elmondani.” Rájöttél azóta, mi volt az a „nagy-nagy titok”?*

JA: Ez egy nagyon-nagyon kemény kérdés. Először arra reflektálnék, amit Imre mondott, mert nagyon el fogok kalandozni, ha később térek vissza erre. A magányról szeretnék beszélni. Ez volt az ő nagy témája, s ezért volt romantikus. Fiatal költőként kortárs szerzőtől először olvastam olyan verseket, amelyekből sütött a magány, s a magány volt a témája is. Végigolvastam az egész életművet, azt is, ami nem jelent meg, s megrázó, hogy mind a magányról szól. Amikor a cinkék etetéséről beszél, akkor az egy kedves dolog. Amikor viszont arról, hogy ki-megy, és várja a leveleket, akkor már érezzük, hogy itt egy nagyon sérülékeny emberről van szó, akinek a napjait meghatározza, jön-e levél, vagy nem jön. Imrével olvastuk a hagyatékban Holló András levelezését, s láttuk, hogy mennyire fel tudott háborodni, ha egy-két napot csúszott egy-egy a levél. Tandori Dezsőre haragudott meg például, mert nem jött a válasza tőle abban a tempóban, ahogy ő elképzelte.

A legmegrázóbb élményem, amikor bementem a szobájába: egy teljes körkép volt ott a világirodalmi és a hazai költészetből. S amit Imre mondott, Andrást mi minden érdekelt, gyönyörű és teljes sorozatok voltak a könyvespolcain. Szinte teljesebb gyűjteményt láttam ott, mint némelyik könyvtárban. És most Mocsáról beszélünk, nem egy budapesti polgári lakásról. Amikor oda-mentem az íróasztalához, volt a falon egy Pilinszky-kézírás, a *Négysoros*. Neki volt dedikálva. Valahol el is meséli ennek a történetét. Egy kávéházban megkérte Pilinszkyt, hogy írja le neki. Ez is jelzi, hogy Pilinszky számára mennyire fontos volt. Mindannyian sejtjük, miért is lehetett Pilinszky és Simone Weil

ilyen ennyire fontos neki: a magány miatt. Pilinszky és Simone Weil mindketten egyfajta modern misztikus irányt képviselnek, ami abban tér el a korábbiaktól, hogy a remény keveredik benne a reménytelenséggel.

28 Miközben Imre felolvasott, eszembe jutott az első kötetéből egy vers, ami nagyon passzol a cinkeetetéshez és a kerti munkákhoz, s talán egy picit árnyalja is a képet róla:

*Minden dolognak versirányultsága volt s van.
Azért térek ki erre, mert 1972-ben, mikor
öreg katonákként már együtt dolgozhattunk a civilekkel,
egy munkával lelt hosszabb idő után a vezető
kubikus azt mondta, szívesen bevenne a brigádjába.
Én ezt a költészetemre vonatkozó, legnagyobb, soha
fölül nem múlható elismerésnek tekintem.*

Ebben a versben ugyanarról beszél, mint az interjúban. Nekem ez nagyon tetszett akkor is, most is. A nagy titokról pedig annyit, hogy azért írta ő is körül, mert tudta azt, amit József Attila mondott: a titkokat ne lessük meg. Egyrészt nem szabad, mert akkor elszáll, másrészt pedig nem tudjuk. Hiszen ha visszagondolunk arra, hogy Andrásnak három nap, három éjszaka kellett volna ahhoz, hogy elmondja, amit szeretne, akkor nagyon leegyszerűsítő lenne, ha azt mondanám, hogy ez a titok a szeretet. Vagy a szeretet, mint az energia áramlása. Vagy a szeretet, mint számára hiányzó valami. Amit egyébként – annak ellenére, hogy nem érezte így – nyilván megkapott.

Azt gondolom – s persze csak a magam nevében tudok beszélni –, az ember alkotóként sokkal élesebben reagál. Az alkotás tulajdonképpen úgy születik, s az „önkéntes véradás” erre jó példa, hogy az alkotó sebezhetővé teszi magát. Folyamatosan leveszi a páncélját, mivel csak úgy tud figyelmet kelteni, ha élő szívét felmutatja, s ezt az érzést valamilyen szinten meg is tudja írni. Viszont nagyon nehéz visszaállni a többiek közé, mintha semmi sem történt volna. Nehéz utána újra páncélt venni, kérget növesztetni, az ember, ha költő nagyon sokszor ott marad sebezhetően. Valamennyire enyhíti ezt a sebezhetőséget, ha érzi, hogy olyan közegben van, ahol figyelnek rá. Alkotóként soha nem becsüljük meg azt a figyelmet, amit kapunk. Soha nem elég az, amit a közvetlen környezetünktől kapunk. Ezt most elsősorban az alkotó emberekről mondom, de talán mindannyiunkra érvényes. Mindig többet szeretnénk. Az alkotó emberben ott van a publikálási vágy, meg akarja mutatni magát, és ha publikált egy könyvben vagy egy folyóiratban, azt szeretné, ha az egész világ olvasná. Ez rendben is van, hiszen azért íródott meg a mű, de valójában a türelem meg a bölcsesség segíthet azon, ha az ember tényleg jelentőset írt, ki is várhatja annak a hatását. Ez nem mindenkinek

adatik meg, mert az emberben, pontosan azért, mert nagyon nagy a szere-
tetigénye, meg esendő is, a türelmetlenség is fokozódik. Andrásnak nem ada-
tot meg az idő, hogy a türelemre megérjen. Az a „nagy-nagy titok” a sok mű,
amit alkotott.

29

SzZ: *Visszatérve Monostori Imréhez s az előbb megkezdett témához: azt
hiszem, azt nagyon szépen megmagyaráztad, hogy Holló András volt szerinted
az utolsó romantikus magyar költő. Most azt szeretném, ha körüljárnánk, hogy
hol az ő helye a közelmúlt magyar irodalmában? Erre is tettél korábban utaláso-
kat. Kik azok a költők Pilinszkyn kívül, akik rokoníthatók vele, s akik
bizonyíthatóan is közel álltak hozzá?*

MI: Holló András költői arcképéhez, s egyáltalán a személyiségének a
reflexiójához, idézem ezt a négy sort, amit a meghívóra is kinyomtat-
tak, nagyon helyesen. *Önarckép* a címe:

*Egy atommagba is beleférek,
s a kozmoszt is ki tudom tölteni.
Vonz a halál és taszít az élet,
megmosdattak már anyám könnyei.*

Ez a négy sor nagyon mély értelmű önarckép és önéletrajz. Viszont
egy másik típusú költészet – amire az előbb már utaltam – nyilvánul
meg egy másik szövegében. Ezt én magyarázatnak is belevettem abba
az utószóba, amit a válogatott kötetéhez írtam. Ezek a mondatok egy-
más után nincsenek versszakokba tördelve. Lehet, hogy ez nem is vers,
ezen el lehet gondolkodni, de a költészetnek egy olyan magas foka,
amelyik már rendkívüli tömörségben, külön-külön mondatonként is
kisugárzással rendelkezik. *Szomorú keringő* a címe. Ezt hallgassák meg, mi-
csoda keringő ez! Úgy fogom olvasni, hogy kis szünetet tartok az egyes mon-
datok után, hogy még egyszer átfusson rajtunk, amit halottunk:

„Egy hajnali köhögés. Egy rogyadozó járás. Egy elhasznált papírzseb-
kendő. Egy éjszakai személyvonat. Egy hason fekvő játékmackó. Egy lehamu-
zott véécésze. Egy dunyhanehez diófaágy. Egy narkomániás őszi este. Egy
szekrény mögé szorult cipő. Egy olajozott hajviselet. Egy újságpapírba cso-
magolt gittcsomó. Egy bánatosan lelógó pulóver. Egy tésztás szakácsnőkéz.
Egy távolba eltűnő hajó. Egy vasárnapi fényképalbumnézés. Egy lefektetéskor
alkudozó játékbaba. Egy buszt lekésett öregasszony. Egy kis buksitól hálálul
kapott képeslap-kívágot. Egy hátára fordult bogárhoz hasonlatos napszak.
Egy hegyre cammogó kövér gondolat. Egy hórihorgas sorompókezelő. Egy hi-
ányos fogsor. Egy füstös csillárfénykör. Egy először fölállni akaró újszülött

borjú. Egy félreeső ócskavastelep. Egy levált tapéta lekonyuló füle. Egy kívülről-nézett öröm. Egy reggelre kihülő melegítőtéglá. Egy sáros dűlőút keréknyoma. Egy falnak dőlő ruhafogas...”

Három ponttal végződik a szöveg, ami a folytatás lehetőségét ígéri.

30 Nagyon nehéz, amit kérdeztél, Zoli. Nem tudom, hogy hol a helye, s hogy hová lehetne sorolni Holló András költészetét. Nem is tudom, hogy ezzel foglalkoztam-e valaha. Egy sor név elhangzott már. Nagyon szerette András az említettek mellett Weöres Sándort például vagy József Attilát. Mindenkit, aki nagy volt. Vörösmartyt, Petőfit, Arany Jánost. Állandóan szívta magába a tapasztalatot, a kultúrát, az összes szervileg érzelhető valóság elemeket, s ezeket nagyon sajátos módon rendezte. Most már hajlok afelé, hogy ezt a sokszínűséget is hangsúlyozzam, ne csak egy bizonyos vonását a költészetének. Ilyen költészet nincs ma már, s akkor sem volt, az ő korában. Halál komolyan venni a barátságot, a szerelmet, a nemzetet, a világot, az állatokat, mindent. Az emberi kapcsolatok komolyan vétele... Itt lehet megragadni az ő világának a fő sajátosságát. A levelezés, a telefon, a beszélgetés igénye... „Miért nem jössz? Miért nem válaszolsz? Miért lehetnek fontosabb dolgok annál, minthogy velem foglalkozzál?” A lekövetlen érzelmi vegyi értékek nagyon erősek voltak benne. Ez is mind ott dübörög a költészetében, ez feszül benne. Én akkoriban sem találtam már olyan irányzatot a magyar költészetben, amelyikbe őt bele lehetett volna tenni. Nem tudom, s ez talán így jó. Ez a sokszínűség, épp azért különleges, mert besorolhatatlan. Így néztek rá a költőtársak is, legalábbis némelyek, hogy ő igen kiváló tehetség, értékes dolgokat művel, de nemigen tudtak mit kezdeni vele. Egy tucatnál biztosan nem több kritika jelent meg csak róla, némelyik próbálta megközelíteni, dicsérgették, de nem tudták elhelyezni a kortárs líra egészében. Azt hiszem, ezután sem fogom már ezen törni a fejemet, mert nekem ő így maradt meg külön, egyedi jelenségként. Ez most már számomra örök.

Attila említette már András tudatregényét, amit tényleg ki kellene adni. Volt is szó róla, de nem tudtuk, pedig nagyon érdekes próza. S akkor itt van az újabb nagy kérdés, hogy mint prózaíró milyen volt. Erről még nem is beszéltünk, pedig ezt is lehetne boncolgatni.

SzZ: *Köszönöm, Imre. Azt hiszem, ez kellően pontos volt így is. S most ismét Attilához fordulok, megint őt idézem: „Holló András nagyon sok verse (ha nem a legtöbb) ilyen számonkérő jellegű, ami rendszerint telibe is találja olvasóját, és amitől valóban úgy érzi – mint ahogy én is versei olvastán, mindig –, hogy tartozik neki. De mivel?” Eddig az idézet, s most én is megkérdem Jász Attilát: tényleg, mivel?*

JA: Erről is beszéltem, amikor azt mondtam, hogy az ember védtelenné teszi magát. S Imre is erről beszél szerintem, amikor azt mondja, hogy Holló András az utolsó „igazi” költő. S az „igazi” alatt én a naivitást értem. Amíg a kortársai óvatoskodnak, iróniába és nyelvjátékba bújtatják azt, amit mondani szeretnének, Holló András kőkeményen kimondja, és rákérdez a dolgokra. Ezek tulajdonképpen kimondatlan kérdések, de folyamatosan rákérdez a lényegre. A felé való tartozásban azt szerettem volna megfogalmazni, amiről beszéltünk, az egymásra való figyelmet. Tőle tanultam meg fiatal koromban, ha ilyen helyzetbe kerülök s kerültem és vagyok ilyen helyzetben, akkor nagyon figyeljek az emberekre, s pontosan tudjam, mivel is tartozom nekik.

A tartozásból sok mindent törlesztettünk, Imre is, én is azzal, hogy a posztumusz válogatáskötetet kiadtuk. Maradt utána, a halála után valami, ami áttekintést ad abból a sokszínűségből, amiről Imre beszélt. Korábbi művei azért mindig valamilyen irányultságúak voltak. Azt mondtam korábban, hogy ezek a versek főleg a magányról szóltak, de nagyon sok hangon, sokszínűen, több műfajban. Minden igazi jó mű megpiszkál valamit az emberben. Bennem az ő művei ezt piszkálták meg, a tartozást. Felébresztettek valami olyan lelkifurdalást, amire nem tudok konkrétan válaszolni. Azt mondtam az előbb, hogy törlesztettünk, de ezzel nincs vége. Ott marad bennem valami, amiért ez a mai est is nagyon fontos. Ha mi itt mind kollektíve átgondoljuk ezt, akkor ma biztosan törlesztettünk valamit Andrással szemben.

Egy ilyen füledt, esős délután úgy gondoltam, hogy nem olvasok fel, de végül indulás előtt mégis bevágtam a táskámba egy saját verseskötetet, amiben az Andrásnak ajánlott vers lapul. Úgy érzem, ezt most fel kell olvasnom mintegy a kérdésre válaszolva. A címe *Corvus corax albus avagy Holló András bizonytalan nyomában*:

[i]
vak madár vagy
mióta nekirepültél
a boldogság falának
törött szárnyú is

[ii]
nézem
hogy húzod magad után
mintha így lenne rendjén
miközben nem is tudod

*nem is emlékszel már
lehet repülni is veled
amikor itt az ideje
de nem akarsz*

*emlékezni már
csak húzod magad után
csapkodsz veled
porolsz a padlón*

*miközben hatalmas árny
terül rád
a szobád
ahol bolyongasz*

*mintha nem lenne reménytelen
az álom
a nappal
egyforma zajjal*

*[iii]
elesel fölkelés
nem nyúl senki
hónod alá
tudod*

*nincs varázserejű gyűrű lábadon
belevésve néhány biztató
szó hogy hinni kell
hogy hinni jó*

*[iv]
vak madár vagy
a túlzott ragyogás
égette ki érzékeny szemed
egyre ritkábban nevelsz*

*fehér holló
behavazott angyal
szép fekete állat
húzod mint egy palástot*

*a tört
nehéz szárnyat
büszkén viseled
leoldod magányod*

33

Köszönjük szépen!

* A 2013. május 30-án Mocsán elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

Új Forrás 2015/5 – „Salakot hordok, fók, olvasok” – Monostori Imre,
Jász Attila és Szénási Zoltán beszélget Hollo Andrásról